

A „SZERENCSI” RÁKÓCZI

FALUSSY JÓZSEF

Ha Rákócziak, akkor leginkább II. Rákóczi Ferenc, a „Nagyságos Fejedelem” (Mányoki Ádám festménye alapján), ritkábban a „bibliás órálló” I. Rákóczi György, esetleg a „szerencsétlen lengyelországi hadjárat”-ot vezénylő és Erdély bukását előidéző II. Rákóczi György, ill. fia I. Ferenc (mint II. Rákóczi Ferenc apja, Zrínyi Ilona férje) jut eszünkbe. Éleútjuk meghatározó állomásai: Munkács – a magyar függetlenségi küzdelmek utolsó bástyája – és Sárospatak a „Rákócziak városa”. A dinasztiaalapító személye legtöbbször háttérben marad. S alig említetik kedvelt tartózkodási helye, Szerencs. Pedig: „A Rákóczi-ház gazdasági és társadalmi tekintélyének megalapozója vitathatatlanul az öreg Rákóczi Zsigmond volt.”¹ Birtokszerző tevékenységében is fontos állomást jelentett a szerencsi uradalom kialakulása.

XVI–XVII. századi magyar történelem nem szűkölködött rendkívüli egyéniségekben, hatalmas ívű karrierekben. Nagynevű családok haltak ki és újak emelkedtek fel tüneményes gyorsasággal. A csúcs közelébe azonban csak az Eszterházyak és a Rákócziak jutottak. Az utóbbiak inkább: fejedelemséget szereztek, dinasztiát alapítottak.²

Történettudományunk a legutóbbi ideig nem foglalkozott túlzottan Rákóczi Zsigmond személyével, tevékenységével. Máig is „alaplú” *Szilágyi Sándor* könyve: *A Rákócziak kora Erdélyben*.³ Ez tartalmazza az első Rákóczi fejedelem életrajzát is. Viszonylag csekély adatbázissal, és legendák eléggé kritikátlan átvételével. Évtizedek múlva Báthory Gáborról⁴ írva, ill. az Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. kötetének bevezetőjében⁵ már nagyobb adatmennyiségre támaszkodva árnyaltabb képet fest róla. A századfordulón fejedelemségről való lemondásának körülményei kerültek előtérbe *Komáromy András*⁶ közleményeiben. Részeredmények keletkeztek születésének idejével,⁷ szendrői,⁸ egri,⁹ szerencsi¹⁰ működésével kapcsolatban. Hosszú szünet után íródott meg egy Rákóczi Zsigmond-életrajz, *Trócsányi Zsolt*¹¹ tollából, ez is inkább rövid

1. Nagy L., 1984. 32.

2. Mind Rákóczi Zsigmond, mind Eszterházy Miklós felemelkedése a Mágóchy családdal kapcsolatos. Az előbb M. András özvegyét Alaghy Juditot, az utóbbi M. Ferenc (Rákóczi gyámia) özvegyét vette nőül, s jutottak hatalmas birtokhoz, vagyonhoz.

3. *Szilágyi S.*, 1868.

4. *Szilágyi S.*, 1882.

5. *Szilágyi S.*, 1875–1898. (továbbiakban EOE) V. Bevezetés.

6. HTK 1891. 226–242., 358–374.; HTK 1893. 72–91. (*Komáromi A.*)

7. Turul, 1928. 43–64., 87–106. (*Keresztes K.*)

8. *Borovszky S.*, 1908.

9. *Pataki V.*, 1934., *Ruzsás L.*, 1939., *Szederkényi N.*, 1890.

10. *Barna J.*, (szerk.) 1931.

11. *Trócsányi Zs.*, 1979. (továbbiakban DME) 57–110.

erdélyi kormányzói, ill. fejedelmi tevékenységét vizsgálja. Életútja 1604-ig terjedő időszakának, főleg a szerencsi vonatkozásoknak kiegészítésére teszünk most kísérletet.

TEVÉKENYSÉGE A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON

Rákóczi Zsigmond születésének évszáma 1544, Szilágyi Sándor által¹² elfogadott, közölt dátum, amely még a XX. század elején is¹³ tartja magát elterjedve a magyar történelmi tudatban. Keresztes Kálmán,¹⁴ a Rákócziak geneológiájának részletes feldolgozója kérdőjelezi meg óvatosan az 1544-es születési évszámot, hogy aztán legújabbban Trócsányi Zsolt¹⁵ és Nagy László¹⁶ az 1550-es évek közepére valószínűsítse a helyes dátumot. Ha ragaszkodnánk az 1544-es születési évhez, akkor igazi karrierje 42-44 éves korában kezdődne. Rákóczi Zsigmond azonban tetterős egyéniség, így ez nehezen képzelhető el. Mai fogalmaink szerint negyven-egynéhány éves korában elképzelhető lenne e „nagy ugrás”, azonban a XVI–XVII. században 45-50 éves ember – ha megérte ezt a kort – már öregnek számított. Valószínűtlen, hogy nőtlen 43 éves koráig, s utána 10 éven belül háromszor házasodjon, s az első kettőből négy gyermeke szülessen. Tehát születési évét, ha pontosan nem is datálhatjuk, de mindenképpen kb. 10 évvel későbbre, az 1550-es évek közepére tehetjük.

Legközelebbi ősei néhány észak-magyarországi falu birtokosai, középnemesek. Apja Rákóczi János, e réteg tekintélyesebbjei közé tartozik, hiszen 1551-ben Zemplén vármegye alispánjaként, 1560-ban pedig Csicsva várnagyaként említik.¹⁷ Némi, nem tekintélyes birtokkal rendelkezik, de rákényszerül vagy a központi hatalom vagy valamelyik nagyról szolgálata. Ebből a közegekből, erről a szintről indul az ifjú Rákóczi. Még török hódoltságbeli nyitott, „mobil” viszonyok közt is egyedülálló pályát fut be. Köznelmes lovastiszt „egy szál karddal . . .” vitézi hírt, gazdagságot és fejedelmi trónt (!) szerez.

Ifjúkoráról alig tudunk valamit. Ami bizonyítható, Perényi Gábor sárospataki udvarában nevelkedik (apród). Az ő oldalán indul Rákóczi katonai pályájának kezdete, az 1570-es évek elején. Hogy 1563-ban részt vesz-e Miksa pozsonyi koronázásán, 1565-ben pedig a János Zsigmond elleni hadakozásban csak Szilágyi Sándor szerint „valószínű”. Ugyanő állítja, hogy amint a férfikorba lépett, Szendrő várának kapitánya lett. Ez így nem fogadható el,¹⁸ azonban megfoghatóvá a pálya csak a szendrői végvári szolgálat alatt válik.

Szendrő a végvári védelmi vonal fontos láncszeme az 1570-es években. Erre az időszakra a török előrenyomulás északon a Füleket, Rima-völgye vonalat éri el. Eger ebbe ékelődik be, és Szendrőn keresztül tartja az összeköttetést Kassával. 1566-ban Schwendi Lázár foglalja el Bebek Györgytől és német őrséggel látja el. A vár fenntartására 13 borsodi és 11 gömői falu szolgál,¹⁹ ez azonban nem elegendő Szendrő megerősítéséhez. Az 1570-es időszakban a magyar országgyűlések visszatérő témája ez. 1575-ben sövénypalánkkal látják el, 1588-ban az országgyűlési vizsgálóbizottság szerint a palánk pusztulófélben van.²⁰

12. Szilágyi i. m. 1868. 4.

13. AZT, 1905. 155. (Adalékok Zemplén vármegye történetéhez.)

14. Im. Turul, 1928. 58.

16. Nagy i. m. 94.

18. DME im. 58.

19. Borovszky i. m. 6–7.

20. Takács S., 1915. II. k. 26., 83.

Rákóczi Zsigmond 1586-ban szerepel először szendrői főkapitányként.²¹ Elődje 1580-ban Serjéni Gáspár. Persze végigjárja a ranglétrát. Nem közemberként, hanem kisebbrangú lovastisztként kezdi szolgálatát, ti. köznemes fia. 1583,²² 1584-ben²³ a szendrői magyar lovasok kapitánya, majd az egész magyar őrség kapitánya,²⁴ végül az egész várórség (magyar, német) főkapitánya. Ez a tisztség származásához képest, az átlaghoz képest nagy előrehaladást jelent. Bizonytalan, hogy hol, mikor, milyen harcokban vett részt,²⁵ mindenestre kinevezésekor tapasztalt végvári tisztt.

Mivel ekkor még nem rendelkezik számottevő birtokkal, ti. 1587-ig első házasságáig (Alaghy, Mágóchy javak), feltűnő kölcsöneinek nagyságrendje. Pl. 1579: 1000 Ft, 1580: 3000 Ft kölcsön²⁶ végházak szükségleteire, (Johann Rueber felső-magyarországi főkapitánynak és a Szepesi Kamarának). Zálogul tőlük Szerencset kapta. 1583-ban Rudolf császár 3000 Ft-tal megemeli a zálogösszeget. Egyéb kölcsönökkel együtt Szerencs zálogösszege az 1587-es évben 9160 Ft-ot²⁷ tett ki. Még első házassága után sem lehetett birtokaiból olyan óriási jövedelme, mint ami későbbi birtokszerzéseinél (a zálogbirtokok zálogösszegében) kimutatható. Honnan, miből tett szert ennyi pénzre? Csak feltételezhetjük,²⁸ hogy a szendrői végvári tisztt, majd főkapitány a Hegyaljai borával kereskedett Lengyelország felé, pénze ebből származott (és hadivállalkozásokból).

Szerencs nem tartozik a klasszikus hegyaljai borvidékhez,²⁹ bortermelése kevés, Mégis alkalmas Rákóczi számára arra, hogy az igazi borvidék peremén megvethesse lábát. Gabonát innét is eladhat, pl. a tokaji helyőrség számára. Nem tartozik a 12 mezőváros közé, melyek a teljes hegyaljai bortermelés 88,3%-át adják³⁰ (ti. Szerencs).

Első házassága a tekintélyes középbirtokos nemest, a szendrői főkapitányt egy csapásra Felső-Magyarország egyik legtekintélyesebb birtokosává teszi. Felesége, özvegy Mágóchy Andrásné, Alaghy Judit. A házasságkötés pontos dátuma nem ismert, de 1587-ben történhetett legkorábban, mert ez év augusztusában már a Mágóchy-árvák gyámjaként³¹ szerepel. Mágóchy-birtok (beleértendők Mágóchy András korábban elhalt Gáspár testvéreinek jószágai is): Munkács, Torna, Lednic uradalma . . . A sikeres házasság, a hatalmas birtokok meghozták Rákóczi számára a kiemelkedő tisztséget, az

21. *Borovszky*, i. m. 33.

22. Magyar Udvari Kancellária Levéltára: Liber Regi, továbbiakban: M. kanc.: LR 4. k. 355. Magyar Kamarai Levéltár – (Magyar Kamara Archívuma) Neoregistrata Acta, továbbiakban: M. Kam. NRA 1483/3.

23. M. Kam. NRA 1139/59.

24. M. Kanc.: LR 4. k. 534–535.

25. AZT, 1905. 155. 1573-ban Prépostváry Bálint kassai főkapitánnyal együtt a nógrádi törököket veri meg. *Szilágyi S.*, 1868. i. m. szerint 1575-ben Békes Gáspár erdélyi hadjárataiban vesz részt.

26. M. Kam. NRA 1054/40.

27. *Soós E.*, 1917. 13. A 2160 Ft 50 dénár újabb zálogösszeg emelés 1587-ben R. Zs. zsoldhátralékának rendezésére szolgált. – M. Kanc. LR 4. k. 470. Az 1583-as 3000 Ft-ra. – M. Kanc. LR 4. k. 355–356.

28. A Rákóczi-birtokok gazdaságtörténetére I. *Makkai L.*, I. R. György gazdasági iratai. Bp. 1954. Ebben érintőlegesen szól R. Zs. borkereskedéséről is (ő még a később elégett R-Aspremont lt. anyából dolgozott).

29. Tanulmányok . . . 1966. 24.

30. Tanulmányok 24. Kiemelkedő bortermelő oppidumok: Keresztúr, Liszka, Sárospatak, Szántó, Tállya, Tarcsl, Tokaj, Tolcsva. A bortermelés mellett jelentős szántóművelők: Erdőbénye, Mád, Kispatak, Zombor. Innen maradt ki Szerencs minimális bortermelése miatt. Zemplén megye délnyugati sarkának szántóművelő falvai: Berzék, Dob, Gesztely, Girincs, Harkály . . .

31. M. Kam. NRA 903/36.

egri főkapitányságot. A „sikerembert” 1588 májusában³² Ernő főherceg nevezte ki Eger élére.

A végvárak főkapitányi tisztségeinek betöltése fontos szerepet töltött be a Habsburgok és a magyar rendek viszonyában. Egyaránt fontos volt mindkét fél számára, hogy idegenek vagy magyarok foglalják el e fontos katonai pozíciókat. Társadalmi vetülete is volt ennek, hiszen a végvárakhoz tartozó magyar jobbágynépességet a magyar származású főkapitány – az ország és saját maga érdekében (mint földesúr) – csak jobban igyekezett oltalmazni, mint a magyarsághoz alig kapcsolódó, a helyi viszonyokat nem, vagy alig ismerő idegenek. Egy katonailag sikeres magyar főkapitány a jobbágyság körében is népszerűbb volt. 1580-ban³³ a rendek fölterjesztése ment a királyhoz, legalább Egerbe nevezzen ki magyar főkapitányt. Az 1583-as országgyűlésen³⁴ a rendek felirata magyar főkapitányokat kért a várakba. Rudolf válasza: Kanizsa, Pápa, Palota után Egerbe is magyart nevez ki e tisztségre. Az 1587–88. évi országgyűlés³⁵ a főkapitányságokba (Szlavónia, Dunánntúl, Dunáninnen, Felső-Magyarország) vizsgálóbizottságok kiküldését határozta el. Mindegyikbe 4-4 taggal: 2-2 főnemes és köznemessel. Felső-Magyarországon a köznemesi ellenzék vezérei Rákóczi Zsigmond és Szokoly Miklós töltötte be a két köznemesi helyet.

Eger helyzete az 1552-es ostrom után is nagyon nehéz volt. ÉK-ről a török kezén levő Ajnácskő, Dédes, Putnok, DNy-ről Hatvan, Jászberény, őrségei jelentették az állandó veszélyt. A vár modernizálása csak 1568-tól vette kezdetét. 1582-ig Octavio Baldigara, majd 1596-ig, a vár elfoglalásáig Cristoforo Stella vezetésével.³⁶ Az őrség létszáma³⁷ 1580 körül csekély, kb. 1100 fő, tüzérsége jelentősebb.³⁸ A vár fenntartására szolgáló egri püspöki jövedelmek³⁹ 1588-ra a fokozódó török előrenyomulás következtében erősen megcsappantak.⁴⁰ Hozzájárult ehhez még az is, hogy a tizedjövedelmeket a földesurak nagyrészt kisajátították. A vár szolgáltatásainak kb. fele elveszett, mert a falvak többsége behódolt a töröknek. A „se pénz, se posztó” a fizetlenség, zsoldoskaszttások kikezdték a harci szellemet, 1578-ban⁴¹ a várban lázadás robbant ki.

Rákóczi kinevezésekor a felső-magyarországi köznemesség legnépszerűbb embe-rére nehéz feladatok vártak. Katonai funkciójából eredően a vár erősítését tovább kellett folytatni, emellett fel kellett emelni az őrség létszámát. Hivatala elfoglalásakor a létszám 950 főre rúgott (500 magyar lovas, 200 magyar gyalogos, 250 német gyalogos).⁴² De 1589–90-re a várőrség már kb. 1270 főt számlált.⁴³ Az egri püspököt illető minden jog (kivéve az egyházi ügyek intézését) a főkapitányt illette: e püspöki birtokok

32. *Szederkényi* i. m. 270.

33. Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE) VI. 349.

34. MOE VII. k. 147. skk.

35. *Szederkényi N.*, i. m. uo.

36. *Pataki V.*, i. m. 26–28.

37. *Pataki* i. m. 28.

38. *Pataki* i. m. 23.

39. A vár fenntartására szolgáló püspöki jövedelem megoszlása: földesúri jövedelmek a püspökség Heves, Borsod megyei falvaiból; tizedjövedelmek: Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Bereg, Zemplén, Szabolcs megyék és Zaránd megye egyrésze; rendkívüli jövedelmek: Pest, Heves, Borsod, Solt, Szolnok, Csongrád egyrésze; városi jövedelmek: (a hódoltságból): Szeged, Kecskemét, Cegléd, Debrecen.

40. *Ruzsás* i. m. 54–57.

41. *Pataki* i. m. 28.

42. *Szederkényi* i. m. 271.

43. Uo. 273–274. A megoszlás: 370 magyar lovas: Balázs-Deák István, Balassa Ferenc vezetésével 312 magyar lovas: Pethő István vezetésével, 66 magyar lovas: R. Zs. vezetésével, 200 magyar gyalogos, 250 német gyalogos, 70 német lovas.

falvainak irányítása, a tized fölött való rendelkezés, a vár rendkívüli jövedelmeinek kezelése és Heves, Borsod megyék főispánsága. Még különleges bíraskodási hatáskörrel is bírt, a hódoltsági kereskedőkkel folyó perekben.⁴⁴

A királyi kegy 1588. augusztus 28-án⁴⁵ a főrangúak, a „bárok vagy mágnások” közé emelte Rákóczit. Ez tényleges társadalmi, vagyoni helyzetének elismerését jelentette, de egyben kötelezte is. Megvalósult az évtizedes rendi követelés. Eger élén a király által megerősített magyar főkapitány állt. Bizonyítania kellett, katonai sikerrel bizonyítani.

Rákóczi Zsigmond törökellenes harcainak kétségtelenül legnagyobb egyéni sikere a szikszói csatában aratott győzelem 1588. október 8-án. Bár részt vett később a 15 éves háború harcaiban, de már nem önálló sereg vezéréként. Ez a csata nem volt egyéb egy nagyobb formátumú magyar–török összecsapásnál, de a maga korában jelentős sikernek számított. A szikszóiak korábban a török látványos, gyors előretörése idején behódoltak. Évi summájuk 2000 Ft volt, de az 1580-as években már rendszertelenül fizetik az adót. Szinán budai pasa szerint az ő pasasága alatt jelentős adóhátralékuk volt, de csak egyszer adóztak, akkor sem 1000, hanem 600 Ft-ot.⁴⁶ Négy éve pedig semmit! Így büntetőhadjáratot indított ellenük Kara Ali székesfehérvári bég vezetésével. Nem tizenkétezres sereggel.⁴⁷ A két sereg létszáma kb. 2500–2500 lehetett.⁴⁸ A török sereg Fülek, Rimaszombat után a Sajó-völgyben nyomult előre Szikszó felé. Tapasztalt vezetői Eger és Szendrő felé biztosító egységeket küldtek (nem elég erőseket, ezeket a magyarok szétszórták). A mezőváros lakosságának nagyrésze időben elmenekült, s a többiek a megerősített templomban védekeztek.

Rákóczi a támadásról hírt kapva gyorsan, határozottan intézkedik. Maga kb. 1500 fővel Egerből vonul Szikszó felé. Ehhez a létszámhoz legalább 1000 szabad hajdút kellett azonnal felfogadni, mert a vár őrsege az ezret sem érte el, s azt nem hagyhatta védtelenül. Magához vonta a szendrői őrsegből nélkülözhetőket is. Erősítés érkezett Kassáról, Szepesről, Göncről. Üzent Homonnai István Zemplén megyei főispánnak is, aki 339 zsoldossal⁴⁹ sietett Szikszóra. A krónika röviden a következőt írja: Szepesi Laczkó Máté szerint:⁵⁰ „1588. Szikszója jövén a törökök 12 ezren, Szent Mihály estin hét órakor éktelenül megvetetének harmadszor a kereszénektől, kik harmadfél ezeren voltak. A had előtt való gondviselők voltak, tekintetes és nagyságos Rákóczi Zsigmond egri kapitány, Homonnai István, fekete fegyveresek, sárgák vörösek és a végbeli vitézek, velök együtt a kassai had is ott volt. A tokaji had, Bornemissza a dobszai hegyről nézte.”

A magyar had október 8-án délután érkezett, s egyesült Szikszó alatt. Közeledtükre a török felgyújtotta a várost, az erődített templom ostromát abbahagyta és csatarendbe állt. A magyarok elhelyezkedéséről leírással nem rendelkezünk, feltételezzük, hogy a könnyűlovasság a szárnyakon helyezkedett el. A törökökét igen: középen a tüzésérg, 4 tábori tarack a janicsárok fedezete alatt, szárnyakon a lovasság, az oldalakat a málhás szekerek védték. Rákóczi azonnal támadott:

44. *Ruzsás* i. m. 55.

45. *AZT*, 1905. 156.

46. *Csorba Cs.*, 1980. 87.

47. A 12 000-res létszámot fogadja el: *Takács S.*, *SZ.* 1869. 104–130. *Ákosfy B.*, *Magyar Katonai Sz.* le 1938/9. 222–232. *AZT*, 1905. 155–156.

48. Kb. 3000–3500 katonával számol: *Trócsányi Zs.*, i. m. 63. *Csorba Cs.*, i. m. 87. Pontosán(?): 2559 fő Komáromi A. sz. *HTK* 1892. 61.

49. *Trócsányi Zs.*, *DME* uo.

50. *Erdélyi Történelmi Adatok* (továbbiakban *ETA*), *Szepesi Laczkó Máté Krónikája*, III. k. 21–23. *AZT*, uo.

„Mint az juhok az jó vezér-pásztortul:
Úgy függenének az Rákóczi Zsigmondtul,
És az vitéz Homonnai Istvántul,
Vitéz hadnagy Balázs-Deák Istvántul.”⁵¹

A roham kiszorította a törököket a szekerek közül. A vezér, Kara Ali súlyos arcsebet kapott, helyette Musztafa szécsényi bég parancsnokolt, de ő lándzsaszúrástól elesett.⁵² Mehmed janicsárága lépett a helyére. Sikerült rendezni a sorokat, az ágyúk működni kezdtek, a törökök fölénybe kerültek. A magyar(-német) seregben zavar támadt. Egyrésze menekülni kezdett, a többség kisebb csoportokban küzdött tovább. Homonnai István fogságba esett, majd kivágta magát. Rákóczi sem volt ura a helyzetnek, visszavonulásra készült (vagy Szerencsre segédhadért). Balázs-Deák István egri vicekapitány a tapasztalt, öreg harcos azonban összegyűjt 800 egri lovas és ezekkel oldalba támadja a törököt. Csatlakoznak a szendrőiek, kassaiak. Ez az irányított magyar egység dönti el végül a csata kimenetelét. Véres küzdelem után a janicsárokat szétverik, az ágyúkat elfoglalva a török ellen fordítják. Kurkut füleki bég alatt még egy ideig védekeznek a törökök, majd menekülni kezdenek. Végzésre érkezik 600 lándzsás német lovas,⁵³ de Balázs-Deák lovasrohama a döntő.

„Vitéz Balázs-Deák István fölszóval,
Hozzá, hozzá! – kiáltja nagy torokkal . . .
Szép biztatást tőnek az főhadnagyk,
Őrülének magokban az magyarok.”⁵⁴

Szikszó egy, a nagyobb végvári csaták sorában, de Rákóczi Zsigmond számára presztízsgyőzelem. Nagy érdeme a felmentő sereg gyors, eredményes megszervezése, felvonultatása. Hadai egyesítése után pedig az erélyes azonnali támadás. Bár a csata második felében elvesztette hada fölött az ellenőrzést, vicekapitánya támadása megfordította a hadiszerencsét. A kortársak elismerése, a dicsőség a sikeres új egri főkapitány-
nak és új főúr-
nak szolt. A felső-magyarországi köznemesség körében gyorsan ismertté vált Tardy György „azon melegében” szerzett verses krónikája a „História Szikszóiensis”.⁵⁵ A törökverő Rákóczi Zsigmond legendája megszületett.

A szikszói győzelem azonban nem oldja meg egri gondjait. Kénytelen a saját pénzből megelégedezni az őrség zsoldjával.⁵⁶ Visszaváltja a vár elzálogosított falvainak egy részét és folytatja a vár újjáépítését. (A kölcsönzött és visszaváltási összegek meglevő jószágainak zálogösszegét növelik, vagy újabb zálogbirtokokat szerez általuk.) A vár fegyvertárát jelentős mértékben kiegészíti.⁵⁷ 1591-ben nem küszködik tovább, lemond egri főkapitányi tisztéről. Visszavonul hatalmas birtokain élő, gazdálkodó nagyúrnak. Szerencsről nehezen mozdul ki. Lemondása nem egészségi okból történik, bár később gyakran panaszodik köszvényre. Javakorbéli férfi, második házassága előtt áll (Alaghy Judit 1591-ben hal meg).⁵⁸ Egy lánya marad, Erzsébet.⁵⁹

A gyászév letelte után, 1592-ben másodszer nősül, felesége erdélyi származású, Gerendi Anna. (Második, harmadik házassága birtokszerzéseiben nem játszott komoly szerepet.) Erdélyben sem élvonalbeli főnemes lánya. Birtokuk egy magyarországi köz-

51. Régi mkt. 1959. 12.

52. *Csorba* i. m. uo.

53. *Csorba* i. m.

54. Régi mkt. uo.

55. Közli először: *Thaly K.*, 1869. 104–130.

56. *Ruzsás* i. m. 22.

57. *Pataki* i. m. 28.

58. *Trócsányi Zs.*, DME i. m. 65. sz. 1591. július vége.

59. Erzsébet fiatalon Homonnai Bálint felesége, korán, 1605 elején meghalt.

nemes birtokának felel meg. Az is elvesztve, mert apja Kendy Sándor 1594-es összeesküvése után menekülni kénytelen a fejedelemségből. Rákóczi Zsigmond rangban, vagyonban jóval felette áll. Ez más szempontból sikeres házasság. 4-5 évi együttlétük alatt három fiúk születik. György, Zsigmond, Pál (Rákóczi továbbra is a Mágochy fiúk gyártja marad.). Gerendi Anna halála után, 1597-ben harmadszor is megnősül. Csapy Kristóf özvegyét, Thelegdy Borbálát veszi feleségül,⁶⁰ s gyámként kerül hozzá Eszeny és Parnó uradalma. (Házasságukból gyermek nem születik, felesége jóval túléli.)

A Habsburgok pénzügyi nehézségei a törökellenes küzdelem idején, így a XVI–XVII. sz. fordulóján is, közismertek. A török elleni harc költségeit sem Magyarországon kívüli (birodalmi), sem magyarországi forrásokból nem tudják fedezni. A magyar rendi sérelmek közrejátszanak a rendszertelen adózásban és a kamarai jövedelmek sem elegendők.

Kényszermegoldásként a kincstári birtokok elzálogosítása kínálkozott. Az ezeket zálogba vevő köznemesi sorból felemelkedő új arisztokrácia a zálogbirtokok fejében kölcsönöket folyósított végvári őrségek fizetésére, várak erősítésére, hadfogadásra stb. a Habsburgoknak. Pénzüik a bor- (marha) kereskedelemből és a többnyire sikeres hadivállalkozásokból származott. Megindult a kincstári uradalmak magánföldesúri kézbe kerülésének folyamata. Mivel a zálogbirtokos általában jó gazda és beruház, a zálogbirtok értéke növekedik.⁶¹ A kincstár így újabb pénzforráshoz jut: vagy emeli a zálogösszeget és a tulajdonos (zálogbirtokos) ráfizet, vagy kölcsönkér a nagybirtokostól úgy, hogy a kölcsönkért összeggel megemeli a birtok zálogösszegét. A századfordulóra kialakult új, részben zálogbirtokos arisztokrácia legmarkánsabb képviselői a királyi Magyarországon: a Felvidék nyugati részén Illésházy István, keleten Rákóczi Zsigmond volt.⁶²

Kiépülő új dél-zempléni birtokainak központja Szerencs. A ma szerencsi várnak nevezett épületegyüttes alapfunkciója nem a védelem volt. Eredetileg bencés apátság-nak épült már a tatárjárás előtt. Első okleveles említése 1247-ből való. A hely jelentősége 1526 után növekedett meg. Az 1556-ban visszahívott Izabella királynő hívévé vált Némethy Ferenc tokaji várkapitány elfoglalja az apátságot. Mint Telekessy Imre írja a nádornak „erős kastélyt” épített belőle. Legkésőbb 1558 májusára Némethy kezén van Szerencs. „... Castellum de novo prope abbatiam” építette. 1558-ban a császáriak sikertelenül ostromolták, csak később, Tokaj elfoglalása és Némethy halála után kerül vissza a császáriakhoz, hogy 1583-ban Rákóczi zálogbirtokává legyen. Véglegesen tulajdonába 1603-ban kerül. 1583 és 1595 között az új birtokos nagyobb léptékű építkezéseket kezdett. Bővítette a huszárvárat, a falakat megerősítette, a főépület nyugati oldalára emeletes (háromszintes) „tróntermet” építtetett. A végzett építkezések értéke Cristoforo Stella becslése szerint 12 000 tallér. A vár életében ez az időszak döntő, sem előtte, sem utána nem következik be ilyen mértékű átépítés. Ekkor alakul ki a belső vár négyzet alakú belső udvaros tömbje – egységesen reneszánsz szellemben – és nyeri el mai alakját a huszárvár.⁶³

60. I. m. Turul, 1928. 99–100. Keresztes K.

61. Pl. Munkács Zálogbirtok z. összegének emelkedése 1588–92 közt: 73 000 Ft-ról kb. 150 000 Ft-ra – *Trócsányi Zs.*, i. m. 66.

62. A XVII. sz. első évtizedéből (1588–1604) származó kamarai kimutatások sz. a Szepesi Kamara területén elzálogosított birtokok zálogösszege 1 825 589 Ft 1/2 dénár. Ebből R. Zs-é 516 631 Ft 55 dénár. Ha ebből levonjuk a jórészt Báthory Gábor által kifizetett Szádvár és Sáros uradalmak összegét, még akkor is kb. 440 000 Ft marad. A Szepesi Kamara területén kimutatható zálogösszegek *közel egynegyede*. Ez messze a legnagyobb összeg az ilyen típusú birtokszerzésre.

63. A Szerencsre vonatkozó adatok pontosításáért László Csaba régésznek ezúton mondok köszönetet.

Szerencs katonai szerepe a királyi Magyarország és Erdély harcaiban – a Hegyalja hadszíntérré vált – az 1550/60-as években növekedett meg. A Tisza vonalán Tokaj mellett mindkét fél számára fontossá vált a folyón való átkelés a kereskedelmi utak ellenőrzése céljából.⁶⁴ Jelentősége az 1570-es években tovább nőtt. A gyors török terjeszkedés dél-zepléni megállapítását célozta a kialakuló Tokaj–Szerencs–Ónod várháromszög⁶⁵ A kereskedelmi, katonai útvonalak Ónod–Szerencs–Bodrog-völgy–Sárospatak–Homonnán keresztül észak felé. Szerencsen ágazott le erről az út Tállya–Boldogkő–Gönc–Kassára és Zombor–Tokaj útvonalon Erdély, kelet felé. Centrális helyet választott tehát Rákóczi Zsigmond új birtokainak központjául.

1587 előtt Zemplén megye déli részén „csak” Szerencs, Hernádnémeti és Bass prédiüm Rákóczi zálogbirtoka. Hegyalján első házassága révén került hozzá Mád, Alaghy-birtok. (1590-ben a két család örökösödési szerződést köt, ha az egyik fél kihal, a mezőváros a másik kezébe kerül.)⁶⁶ 1588, Megyaszót, Ifjú Kristóf tokaji lovaskapitány 4000 Ft-ot érő zálogbirtokát veszi át Rákóczi Zsigmond (és testvére, Ferenc).⁶⁷ 1591-ben Zombor részét váltja meg – Claudius Ruessel volt tokaji kapitány örököseitől 12 000 Ft-nyi összegben.⁶⁸ A település bortermelése és szántóművelése egyaránt jelentős. Mád után már a második bortermelő hegyaljai település birtokosa.

1592-ben a kialakuló szerencsi uradalom zálogösszege (Szerencs, Hernádnémeti, Bass, Zombor, Megyaszó) 32 387 Ft 55 dénár. Ehhez hozzáadják: 1. 7205 Ft-ot, amivel a szepesi kamara tartozik Rákóczinak. Ez az egi őrség tartására kifizetett összeg. 2. 3000 Ft kölcsönt, amit folyósított Ferdinánd Hardegg szatmári főkapitány zsoldjára. Így a szerencsi uradalom zálogösszege 42 592 Ft 55 dénár. Összehasonlítául: ugyanez az uradalom, Onddal kiegészítve 1604-ben már 73 387 Ft-ot és 55 dénárt ért.⁶⁹ Csak 1587-ben szerencsi várának megerősítésére 3000 Ft-ot költött.⁷⁰ Legnagyobb „fogása” a Hegyalján Tarcsl mezőváros megszerzése volt 1599-ben.⁷¹ Rudolf császár 80 000 Ft-ért zálogosítja el a szőlőművelő és bortermelő terület egyik gyöngyét, az egész makoviciai uradalomért fizetett annyit Rákóczi; vagy 1607-ben Tokaj mezőváros került Thurzó György zálogbirtokába 57 272 Ft 73 dénárért.⁷² Így már láthatjuk, hogy hegyaljai birtokai Rákóczi Zsigmond egyben birtokszerzeményei legértékesebb részét képezték.

További nagyobb formátumú birtokszerzései: 1695, Ónod zálogbirtokának megvásárlása Forgách Zsigmondtól 32 000 Ft-on 1601-ben a szendrői uradalomból ugyanígy: a Gömör megyei Pelsőc, Edelény, Sáp, Visnyó. Még a hódoltság városban, Kecskeméten is birtoka van. A koronára háramlás után adományba kapja.⁷³ Más módon, örökjogon való vásárlással szerzi meg a makoviciai uradalmat 1601-ben. Szüksége is van birtokainak szinten tartására, hiszen 1602-ben gyámfia, Mágochy Ferenc nagykorúságával a munkácsi uradalom kicsúszott a kezéből és Erzsébet lánya is férjhez ment Homonnai Bálinthoz.

Életének végső, de nagyon fontos szakaszában, bonyolította utolsó zálogbirtoka szerzését. Csáky István özvegyétől 192 464 Ft(!) áron Szádvár, Sáros uradalmait és a sárosi tized felét. Ennek csak egy részét⁷⁴ fizette ki 1605–1606-ban, többi készpénze

64. *Ács Z.*, (szerk.) 63–74. (*Marosi E.*) 75–85. (*Csorba Cs.*)

65. *Csorba* i. m. 25.

66. M. kanc.: LR 4. k. 733–737.

67. Turul, Keresztes K. i. m. 98.

68. M. Kanc.: LR 5. k. 18–19.

69. M. Kam. NRA 1817/2.

70. M. Kam. NRA 785/17.

71. *Trócsányi Zs.*, DME i. m. 67.

72. DME i. m. 67.

73. DME i. m. 68.

74. L. 62. sz. jegyzet.

jórészét később, erdélyi fejedelemsége megszilárdítására fordította. Mindenesetre a Mágochy jószágokkal vagy anélkül – Báthory István országbíró mellett – Rákóczi Zsigmond volt a XVII. sz. elején Kelet-Magyarország legtekintélyesebb főura.

Bár nem önálló had vezetőjeként, de részt vesz a 15 éves háború harcaiban. 1593 őszén Báthory István vezette felső-magyarországi inszunkció tagjai közt találjuk. Rimaszombat mellett egy török erődöt elfoglalva, Füleket veszik ostrom alá, kemény védekezés után a török védők a vár feladására kényszerültek. Tárgyalni viszont csak Rákóczival hajlandók. Szavában bízva, szabad elvonulás fejében, átadják a várat a magyaroknak. Szécsény elfoglalása után Ajnácskő, Buják, Drégely, Hollókő és Palánk török őrségei elmenekültek. Eger hátában megyényi területet foglalt vissza a magyar sereg.⁷⁵ Harcol a sikeres turai csatában⁷⁶ Báthory és Dobó Ferenc társaságában, Forgách Simon parancsnoksága alatt. Végváriakból és nemesi felkelőkből álló csapataik megverik a Hatvan felmentésére küldött török sereget. 1596-ban jelen van Hatvan ostrománál.⁷⁷ Az ostromlott Eger felmentésére Teuffenbach generális próbál sereget szerezni. Október 4-re Szerencsre részgyűlést hív össze. Az egybegyűlő sereg vezényletét felajánlja⁷⁸ Báthory Istvánnak, majd Rákóczi Zsigmondnak, de azok – látva az erő elégtelenségét – nemet mondanak.

Az 1596-os mezőkeresztesi csatában nincs jelen.⁷⁹ A felső-magyarországi vármegyék 1598-ban Mátyás főhercegtől magyar főkapitány kinevezését szorgalmazzák. A törökellenes harcok során Fülek és Szécsény visszavívásában szerzett érdemeikre hivatkoznak. Mivel Rákóczi itteni sikeres katonai tevékenysége országosan ismert, nevének említése nélkül, az ő kinevezését kérik. Erre nem kerül sor, de még ebben az évben a Basta tábornok alatt álló sereg magyar részének kapitánya lesz.⁸⁰ A következő év tavaszán, mivel nincs felső-magyarországi főkapitány, Mátyás főherceg a hadfogadást Rákóczira és Forgách Zsigmondra bizza.⁸¹

Országos tisztségeinek száma kevés, de rangos. Az 1593-as országgyűlés az adóbehajtást a kamara helyett országgyűlési biztosokra bízta. Szlavóniában Istvánffyra, Dunáninnen és Dunántúl Illésházyra, Felső-Magyarországon Rákóczi Zsigmondra. 1595 óta királyi tanácsos, az ország bárói⁸² közé tartozik. Egerből való távozása után is főispán Torna, majd – növekvő birtokai miatt – Borsod megyében.

1601-ben, Makovica megszerzése után – az öregedő főúr Felső-Magyarország egyik leghatalmasabb birtokosa. Társadalmi rangja magas: báró, királyi tanácsos, főispán. Anyagi sikerekben, katonai hírnévben gazdag életút áll mögötte. Higgadt, józanul számító ember, úgy tűnik, nem vágyik nagy politikai szerepre. Ezt a nyugalmat zavarják meg a kezdődő perek.

A Habsburgok pénzügyi helyzete a 15 éves háború vége felé katasztrofálissá vált. A Magyarországról befolyó adó – és kincstári jövedelmek elégtelennek bizonyultak a végvári rendszer fenntartásához. A kincstári birtokok, a végvárak szükségleteire szolgáló falvak elzálogosítása rövid távon rendkívül jól jövedelmező forrást jelentett, de nem hosszú távú megoldást. Felső-Magyarországon közel 2 millió Ft-ot⁸³ jelentett, Dunáninnen-túl, Szlavóniában sokkal többet. Ez azonban csak gyorssegély volt.

75. Szederkényi i. m. 282–283.

76. Szederkényi i. m. 283.

77. Szederkényi i. m. 285.

78. Uo. 294. Közben Eger 1596. okt. 14-én elesik.

79. HTK 1892. 176. (Komáromi A.)

80. Trócsányi Zs., DME i. m. 69.

81. MOE IX. k. 282–283., 296.

82. M. Kanc. LR 5. k. 127.

83. L. 62. sz. jegyzet.

Az elzálogosítási politika következményeként a köznemességből új arisztokrácia emelkedett ki. Habsburg-hű, anyagiakban szolgálatkész, hiszen a zálogbirtokok révén helyzetét megerősítheti. A XVII. sz. kezdetére a Habsburg pénzügyi irányítás felismerte, hogy a további elzálogosítás nem járható út, a befolyó összeg kevés a pénzügyi helyzet enyhítésére. Támadás következett a zálogbirtokok, a nemesi birtokok ellen.

A magyar rendek, mintha érzékelték volna a veszélyt. Az 1598-as országgyűlési határozat (XXXIX. tc.) szerint a király ne engedje a kamaráknak, hogy bárki javait a törvény útján kívül lefoglalják.⁸⁴ A Pozsonyi kamara 1601 nyarán javasolta Mátyás főhercegnek: hozzá kell nyúlni a zálogbirtokokhoz. Első lépésben a zálogbirtokokat vissza kell váltani a jelenlegi zálogbirtokosoktól. Másodikként: kétszeres vagy négyszeres áron újra zálogba kell adni. Az elképzelés egy része nem volt rossz, csak a pénzhiányzott a zálogbirtokok kiváltásához. Ha azonban azt nézzük, kiket érintett volna a visszaváltás, megdöbbenünk: *Csákvár, Zsinye* – Illésházy zálogbirtok, *Munkács* – Rákóczi Zsigmond, majd *Mágochy Ferenc, Sárospatak* – Dobó Ferenc, *Szerencs* – Rákóczi Zsigmond valamennyien az udvar által megteremtett zálogbirtokos új arisztokrácia legprominensebb tagjait.

Hogyan érintették a felgyorsuló események Rákóczi Zsigmondot? Nincs jelen, mikor 1601-ben a magyar tanács Illésházy vétkessége ügyében állást foglal, s írásban sem küldi el véleményét. Az ügyektől való óvatos távolságtartás sem segít, ellene is megindulnak a támadások. 1. 1602-ben Janusz herceg megbánva a makovicai uradalom eladását, vádat emel ellene, mert úgymond a szántói, tállyai szőlőkből járó 1601-es bort nem küldte el . . . Ez még nem igazán veszélyes. 2. Törökkel való paktálás, a legsúlyosabb vád! Alapul Rákóczi makovicai várnagyához írott levele szolgál, melyben azt írja, hogy az egri pasa 20 000 aranyat ajánlott fel neki. Levele az Udvari Kamara elé kerül, ahol kapnak a kínálkozó alkalmon. Ha a vád bebizonyosodik, az ítélet fej- és jószágvesztés. Az ónodi alkapitány hajlandó hamis tanúzásra. Csak később derül ki, hogy rabkiváltási összegről van szó. A rabokkal való „kereskedelem” szabályos és jövedelmező üzletág a korban. A magyar tanács kiáll a gyanúsított mellett, de megtiltja neki török rabok tartását.⁸⁵ 3. Gyámsága alatt álló (állt) Mágochy javak hűtlen kezelése. 1602-ben nagykorúvá vált gyámfiát, Mágochy Ferencet bűjtják fel ellene, aki számadásra szólítja fel. 1603 márciusában egyeznek ki, Rákóczira nézve elég súlyos feltételekkel: 2 borsodi falut és 50 000 Ft-os fizetne⁸⁶ ki. De nem történik semmi. Az 1605. évi decemberi korponai országgyűlés alkalmával már csak 10 000 Ft-ról esik szó.⁸⁷

Felső-Magyarország egyik leggazdagabb, legtekintélyesebb főurat sem Habsburg-hűsége, sem katonai érdemei, sem politikától való visszahúzódása nem mentette meg a perbefogástól. Így Habsburg-hűsége meginoghatott. 1604-re elzárkózása teljessé vált. Mikor meghívója érkezett az országgyűlésre, az egri káptalantal állítattott ki bizonyítványt: teljesen legyengülve fekszik ágyában, beteg, életének veszélyeztetése nélkül nem jelenhet meg.⁸⁸ 50 éves lehet, még főuraknál is magas kor, de az elkövetkezendők megmutatják, nem haldokló öregember.

A régi magyar történetírásban elterjedt legenda szerint a felső-magyarországi urak csatlakozása Bocskaihoz a következőképpen történt. 1605 márciusában meglátogatja Szerencsen Rákóczi Zsigmondot és őt, valamint Homonnai Bálintot, Mágochy Ferencet, Dersffy Miklóst és Nyári Pált megnyeri a szabadságharc ügyének. De Homonnai

84. MOE IX. k. 188.

85. *Takács L.*, 1915. i. m. 127–136.

86. *Trócsányi Zs.*, DME i. m. 73.

87. DME i. m. 73.

88. DME i. m. 74.

és Mágóchy hadaival már 1604 novemberében Bocskai mellé állt.⁸⁹ Rákóczi sem valószínű, hogy fél évet várt volna melyik oldalra áll. A többiekhez hasonlóan el kellett köteleznie magát. Döntését megkönnyítette, hogy sorstársai a Habsburg perekől még többet elszenvedők Bocskai oldalán találhatók. Csatlakozása 1604 novemberében történhetett Kassán. Az 1604/1605. év fordulóján már ő és Csáky István közvetített Bocskai és Basta között.⁹⁰ Ezután a szerencsi országgyűlésig⁹¹ (1604. április 17–20.) nem találkozunk nevével. Az országgyűlés elején nincs is jelen, a fejedelem ezért neheztel is kissé rá.⁹² „Mikor erre az országgyűlésre nagy számban összejöttek, Bocskait mindnyájan fejedelmüké választották, s mindenkinek megengedték vallása szabad gyakorlását, de katolikusan, lutheránosan és kálvinistán kívül . . . más vallását nem. Az ország hadseregének parancsnokságát Homonnai Bálintra, a testőrség gondját Széchy Györgyre bízták. Elhatározták, hogy milyen felszereléssel, hány katonával, és milyen fényes kísérettel készülnek fel Erdély elfoglalására.”⁹³ Április végén Bocskai ismét Rákóczit és vejét, Homonnai Bálintot küldi Báthory Istvánhoz egyezkedésre.⁹⁴

ERDÉLY ÉLÉN

Erdélybe való bevonulásakor Bocskai fejedelem a magyarországi főurak közül Rákóczit és az erdélyi Csáky István vitte magával. Rákóczi a tekintélyesebb, Csáky viszont kitűnően ismerte a helyi viszonyokat. Az erdélyi ellenzék fölötti győzelem nem teljes, Segesvárt Rác György csak 1605. szeptember 9-én adja fel. Szeptember 14-én a medgyesi országgyűlésen beiktatják a korábbi megválasztott erdélyi fejedelmet, Bocskai Istvánt, méltóságába. A fejedelem kinevezi, a rendek megerősítik Rákóczi Zsigmondot Erdély kormányzói tisztében. E posztra már csak Rákóczi jöhetett számításba, mert Csáky István az országgyűlés ideje alatt meghalt.⁹⁵ Kormányzása idején a rendi kiváltságok védelmezője.⁹⁶ Ebből az időből egy vallásügyi rendelete ismeretes: 1606. március 7-én, az unitárius és szombatos vallási gyakorlat ellen irányul.⁹⁷ Adóbeszedésre nincs gondja, hiszen a kincstartó Bocskai kinevezettje, Haller Gábor. Legfeljebb az adóbeszedést sürgeti meg.⁹⁸ Kormányzása kezdetén csak Déva volt császári kézen. Nagy Albert vezeti az ostromot. Rákóczi Zsigmond személyesen nincs jelen, de határozottan intézkedik: Pettki Jánoshoz ír, a székelyek felültetésére, élelmiszerek beszerzésére, zsoldosok fogadására. 1605. november 11-én a védők szabad elvonulás fejében feladják a várat. Gondoskodik Erdély határainak védelméről, figyelmeztet a Maros mentén és a Vaskapunál lehetséges határbetörés veszélyére.

Funkciója szerint a fejedelem akarátának érvényesítője. Csak erdélyi ügyek tartoznak hozzá, a Magyarországot és Erdélyt egyaránt érintő ügyeket Bocskai intézi. Rákóczi tevékenységét higgadt határozottság és erélyes fellépés jellemzi. Szoros kapcsolatot épít ki Pettki Jánossal, a székelyek generálisával. Rác György és Kamuthy Farkas fogságának helytelenítésével pedig Bocskai ellenzékében kelt maga iránt bizalmat.

89. TT 1904. 458–459.

90. MOE XI. 121–122.

91. Bocskai István fejedelemmé választása. Rá kb. egy évre, 1606. márc. 9-én Bocskai, Szerencs mezővárosnak kiváltságlevelet adott, amelyet, 1620-ban Bethlen Gábor megerősített. AZT 1916–26. 88–89. 129–130. 1926. 7–8.

92. TT XIX: 105.

93. *Istvánffy* i. m. 456–457.

94. TT ua.

95. EOE V. k. 401.

98. Uo. 399.

A békekötés után, 1606 őszén, „hic fama est” Bocskai visszavonul erdélyi fejedelemségébe. Rákóczi ismét a birtokaira visszahúzódó nagyról szerepe vár.

Bocskai halálhíre (1606. december 29.) nem érthette váratlanul. A fejedelem súlyosbodó betegségéről már korábban is kaphatott híreket. Leghamarabb – a téli útviszonyokat, a Kassa–Kolozsvár távolságot figyelembe véve – 1607. január 8–10-e körül értesülhetett a fejedelem haláláról. Gyorsan, határozottan cselekszik. Január 12-én dátumozott levelében még e hónap 22-ére országgyűlést hívott össze Kolozsvárra.

Hogyan reagáltak a halálhíre a különböző politikai erők, személyek? Ismertes, hogy Bocskai végrendelete értelmében utódja Homonnai Bálint lett. A már beteg, halálra készülő fejedelem Erdély és Felső-Magyarország harmonikus kapcsolatának megvalósítóját látta a fiatal főúrbán, aki számára titokban a török jóváhagyását is biztosította. Nem véletlenül Homonnainak írja Murad szultán: „. . . méltónak ítélték arra, hogy István helyét halála napjától kezdve betöltsed, Erdély és Magyarország királya légy.”⁹⁹ A szultán megerősítő irata és a fejedelmi jelvények is Homonnaihoz indítottak a későbbiekben.

A császár és Mátyás főherceg Bocskai halálával a bécsi béke pontjait semmisnek, Erdélyt Magyarországhoz tartozónak tekintik. Ezt a törekvésüket tükrözi Mátyásnak az erdélyi rendekhez írt levele: ne tegyenek semmit, várjanak a fejedelmválasztással. Az erdélyi rendek a bécsi béke értelmében a császár döntését türelemmel várják.¹⁰⁰ Még potenciális trónkövetelő volt a 18 éves Báthory Gábor, őt Bocskai István, volt táborának néhány – akkor – kevésbé ismert személyisége: Imreffy, Bethlen Gábor támogatta. A Báthory-párt a nagyvezérrel azonnal kapcsolatba lépett, és jelöltjük hajdani nagy őseire, Báthory István erdélyi fejedelemre és lengyel királyra hivatkozva, kérték a török támogatást Báthory Gábor Erdély fejedelemségéhez. Kendy István 1607 elején szervezkedne Erdélyben, de pártja nincs. Szilvási Boldizsár a török védelme alá húzódtott erdélyi bujdosók fejedelmjelöltje pedig nem hallatt magáról.

Az erdélyi rendek Bocskai végrendeletére orrolva, a főherceg levelén felzúdulva, a liber electio (szabad fejedelmválasztás) mellett állnak ki. A január 22-i országgyűlés, immár a rendek akaratából, újra kormányzóvá választja Rákóczit, tehát megerősíti tisztségében. Megbízatása a fejedelem temetéséig, illetve a fejedelmválasztásig szól, és tanácsot rendelnek mellé. Törvényt hoznak: a kormányzó találja meg azokat az urakat, akik „. . . maguknak pártot keresnek”, s hagyjanak fel a titkos cselszövésekkel, majd a fejedelmválasztó gyűlésen lépjenek fel nyíltan.¹⁰¹ Kassára is levél megy, a holttestet szállító menet indulásának elhalasztását szorgalmazva.¹⁰² Rákóczi ugyanakkor védelmi előkészületeket tesz. A székelyeket február 8-ra Marosvásárhelyre gyülekezteti. Végül összehívja 1607. február 8-ra az országgyűlést.

Kedvező helyzetben van, a fejedelem nélküli tartomány kormányzója, és benn van Erdélyben. Felhasználva, hogy a rendek sarkalatos joguk, a liber elecio mellett kardoskodnak, szervezi ellenállásukat. Itt derül ki, nemcsak jó katona, de tehetséges államférfi is. A kínálkozó alkalom maximális felhasználója. Tulajdonképpen nincs „gyökere”, birtoka Erdélyben, senkire sem számíthat (Bocskai talán éppen emiatt tette meg kormányzónak, ti. nem lehetett versenytársa). Homonnai Bálint portai támogatást élvez, Báthory Gábor mellett a családi tradíciók szólnak. A rendek szerint a negatívumok miatt, személye kívánatos.¹⁰³ A rendek képviselőjeként léphet fel. 1607. feb-

99. TMAO 1868–74. I. k. 60–62.

100. EOE V. k. 448–449.

101. EOE 443.

102. Csak 1607. febr. 3-án indult a halottas menet Kassáról.

103. Erdély, 1986. II. k. Makkai L. találó megfogalmazása.

ruár 8-án¹⁰⁴ a kolozsvári országgyűlés Rákóczi Zsigmondot választja fejedelemmé. Ellenfelei ekkor Bocskai temetési menetében közelednek Erdély határa felé.

A fejedelemválasztás körülményeiről, lefolyásáról megoszlanak a vélemények. A kortárs Nyáry Pál (Homonnai bizalmasa) családsággal vádolja, s azt írja, az országnak csak harmadrésze választotta.¹⁰⁵ Szilágyi Sándor szerint „egy szívvel-nyelvel”.¹⁰⁶ Inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a kialakult Homonnai-ellenes hangulatban megválasztásakor komoly nehézséget senki sem támasztott.

Az erdélyi rendek választása nagy meglepetést keltett. A császár és a szultán azért tartózkodtak a beavatkozástól, mert tartottak a fegyveres konfliktus kirobbanásától. Mindenki nyugalomra intett. Murat pasa, nagyvezér felszólította Rákóczit, hogy Homonnaival *békességesen* egyezkedjen és „... úgy végezzenek, hogy amint szintén az előbbi fejedelem magyarországi király lévén, nagyságos is Gubernator, az hatalmas császárnak így szolgáljatok”.¹⁰⁷ A felső-magyarországi rendek is kassai gyűlésükről arra kéri Homonnai Bálintot „... ne igyekezzék *egy kis méltóságának kívánságával*, mind magát elveszteni, mind édes hazáját . . . megháborítani”.¹⁰⁸

Az új fejedelem a maga oldalára szeretné állítani a törököt. Felsorolja azokat a körülményeket, melyek megválasztására befolyással voltak, s a szultántól megerősítést kéri „... kinek mind magunkat, mind országunkat igaz hűséggel kötelezzük”.¹⁰⁹ Az idő sürget. Musztafa aga már Magyarországon van a fejedelmi jelvényekkel, a *Homonnait* elismerő athanáméval. „Minthogy a mi divánházunkhoz és fényes portánkhoz néhány időtől hasznosan és igazán szolgáltál, . . . annak az hűlevelünknek tartása szerint, az melyest az megholt István királynak adtunk volt, hogy valakit utána fejedelemnek javallana hagyni magahelyében, az lenne, kinek kötelességét és igazságát, melyet Császári méltóságunkhoz, ahhoz képest hitele levén szavának nálunk, mint szintén magának életében most is azonképpen küldöttünk, hogy esmét ő felsége helyett király és fejedelem legyen.”¹¹⁰ Rákóczi megvesztegeti a követet, s az athanáméba a kivakart Homonnai Bálint helyett az ő neve kerül.¹¹¹ A nagyvezér ugyan vitatta a rendek szabad fejedelemválasztási jogát és megírta, hogy „... elrontották az athanámé hitlevelét”,¹¹² de a dolognak *nem lett* politikai következménye. Rákóczi maradhatott fejedelem. A hadakozás elkerülésének szándéka erősnek bizonyult.

A császár, Mátyás főherceg és a felső-magyarországi rendek közös jelöltje Homonnai Bálint marad. Arra buzdítják, hogy volt apósával kiegyezve, békés úton vegye át a fejedelemséget. Rákóczi elzárkózik, Homonnai radikális megoldást sürget, de be sem mehet Erdélybe. A fejedelem hatalmának megszilárdítására törekszik. A rendi igényeket kielégíti, belső bázisának kiszélesítésére birtokadományokat tesz. Az egyetlen, katonailag használható erőt, a székelyeket igyekszik megnyerni nagyszámú lófőség adományozásával. Generálisuk, Pettki János, bizalmas embere. 1607 márciusában Homonnai fenyegető fellépése idején, huzamosabb ideig, közöttük Marosvásárhelyen tartózkodik.

1607 nyarára sem tisztázódik a helyzet. Annyiban változik, hogy Mátyás főherceg, Forgách Ferenc esztergomi érsek és Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány

104. EOE VIII. k.-ben Szilágyi S. febr. 12-re teszi, Erdély II. k.-ben Makkai L. febr. 9-re, *Trócsányi Zs.*, DME i. m. '89. febr. 8-ra.

105. TT. 1899. 277.

106. EOE. VIII. k. 526.

107. AZT, 1905. 156.

108. II. 1898. 275.

109. Történeti lapok 1876. 862.

110. *Horváth M.*, 1864. 54.

111. *Szilágyi* i. m. 108–109.

112. TMAO I. k. i. m. 68–71.

már Báthory Gábor jelölését támogatja. Homonnainak grófi rangot és 30 000 Ft-ot szánnak kárpótlásul. Báthory császárhűséget hangoztatva, a katolikus hit védelmezőjeként lép fel. Saját áttérését is kilátásba helyezi. Rákóczi helyzete nagyon bizonytalan. 1607 szeptemberében is új athanámét, egyértelmű elismerését kéri a nagyvezértől.¹¹³ A török csak megtűri fejedelemségében, de esetleges külső beavatkozáskor nem támogatja. A Habsburgok trónkövetelőt támogatnak ellene, s ha az a török támogatását is megszerzi . . . Két nagyhatalom ellenében az őt megválasztó rendek sem támogathatják. Veszített helyzet. Báthory Gáborral szemben előbb vagy utóbb alulmarad. De politikai kudarcából gazdasági gyarapodást kovácsol. Visszalép Báthory javára a fejedelmi trónról Szádvár, Sáros hatalmas uradalmi és a sárosi tized felének megváltása fejében. Az alku már 1607 októberében a hajdúfelkelés előtt kötött meg.

Ez idáig az volt az elfogadott álláspont, hogy Rákóczi csak Báthory és a hajdúk szövetsége, a katonai fenyegetés hatására, tehát 1608 elején egyezett meg ellenfelével. Báthory bizalmas embere, Imreffy írja Rhédey Ferencnek, hogy a Váradon tartózkodó Rákóczival beszélt a megegyezésről.¹¹⁴ Maga a trónkövetelő ír Rudolf császárnak: megegyezett Rákóczi Zsigmonddal.¹¹⁵ Mindkét levél 1607. decemberben kelt. Ugyanebből az időből való Rudolf császár *válaszlevele* a fejedelemhez, melyben biztosítja arról, hogy békében élhet birtokain a Habsburgok által bírt Magyarországon.¹¹⁶ Tehát ezt a levelet Rákóczi kérésének kellett megelőzni. 1607 októberében azonban kitört a hajdúfelkelés Nagy András kapitány vezetésével. Kapcsolatba léptek Ali budai pasával is. Kijelentették, amíg a bécsi béke végrehajtása meg nem történik, *nem teszik le a fegyvert*, ti. szabadságaik, letelepedésük garanciája Bocskai Istvánnal sirba szállt. Mátyás főherceg és a felső-magyarországi rendek csillapító levelei hatástalanok. A hajdúk nemzeti királyt akarnak választani, jelöltjük Homonnai Bálint. Ő azonban elhatárolja magát a mozgalomtól, a török megbízottak elől bujkál, a hajdúktól megrémül.

A már politikailag veszített helyzetben, a hajdúfelkelés támasztotta zűrzavarban Rákóczi marad, vár.

Báthory Gábor azonban lép. Ugyan 1607 őszén még készenlétbe helyezi csapatait a hajdúk ellen, fegyveresen nem lép föl ellenük, és elítélően vélekedik róluk 1607 végéig. Miután sem a császártól, sem a töröktől *határozott támogatást nem kap, megvásárolja* a Magyarország területén lévő egyetlen komoly fegyveres erőt, szövetséget köt a hajdúkkal, 1608. február 5-én Debrecenben. E szövetség értelmében katonai erejükkel Erdély fejedelmi székéhez segítik Báthory Gábort. A támogatásnak ára van: Nagy András, a hajdúk kapitánya, a második ember lesz a fejedelemségben, és gazdag birtokadományokat kap a hadnagyokkal együtt. A kálvinista vallás lesz uralkodó Erdélyben. A hajdúk tömegeinek letelepítéséről a Várad–Ecsed–Kálló háromszögben a leendő fejedelem, Báthory Gábor gondoskodik. Báthory „megsürgetésére” 1608. március 5-én Rákóczi Zsigmond bejelenti lemondását; és két nap múlva családjával együtt elhagyja Erdélyt. Ugyanezen a napon, március 7-én, Báthory Gábort Erdély fejedelmévé választják.

Kortársa, Illésházy István a „maga haszna keresését” veti Rákóczi szemére, de mások is úgy vélik, anyagi okok állnak lemondása mögött. Mindenesetre birtokait a Királyi Magyarországon biztosan csak így tarthatta meg.

113. TT 1901. 416.

114. TT XIII. 158–160.

115. EOE. V. k. 567.

116. EOE 569.

117. HTK 1893. 88–89.

Életének hátralévő rövid időszaka kapkodást, gyötrődést, az elöregedés jeleit mutatja. Felső-magyarországi főkapitány akar lenni, de már az Homonnai Bálint. Fantáziál a török kiveréséről,¹¹⁷ felbőszíti Báthory Gábort stb.¹¹⁸ Ebből az állapotból szabaddítja meg a halál, Felsővadászton 1608. december 5-én.¹¹⁹

Korának legnagyobb karrierje az övé. Végvári tisztből egy kevésbé jelentős, majd fontos végvár főkapitánya, sikeres törökverő. Kicsiből hatalmassá növekvő nagybirtok ura, óriási vagyonszerző. Magas közéleti tisztségek viselője, a Királyi Magyarországon, majd Erdély gubernátora, végül *fejedelem*. Gondosan mérlegelő, de határozottan döntő személy. Jó vezetői képességekkel rendelkezik, áttekintőképességgel, elemzőképességgel bíró ügyes politikus. Személyes bátorság és a katonai tehetség ötvöződik benne.

Kivételes gazdasági érzék jellemzi. Sikeres életútján lerakta családjá gazdasági hatalmának alapjait, a fejedelmi szék elnyerésével pedig dinasztiát alapított. Egyénisége, tevékenysége a XVI–XVII. sz. fordulójának politikai palettáját egy határozott színfolttal gazdagítja.

1609. január 21-én temették el Szerencsen, a mai református templomban. Szarkofágját fiai készítették 1618-ban. 1644-ben császári katonák dúlták fel sírját. Csontjai századokon keresztül szétszórva hevertek, míg 1849-ben a 10. honvédszázalaj tisztikara fehér homokkőből egy hamvedret faragtatott számára. Sírfelirata a következő:

*„Itt fekszik Rákóczi Zsigmond,
Az jámbor felőle jót mond.
Magyar Országnek támasza.
Vala Czyászárunk Tanácha.
Szendréő czudálta erejét.
Erdély szerette oltalmát.
Az Teőreők félte hatalmát.
My Honnyukban lakó népek
Ohaytyuk mint igaz hívek.
Azért Szendréő, Magiar, Eger,
Császár, Erdély s minden ember
Sirassad édes Atyádot
Megholt Rakocy Sigmondot.”¹²⁰*

Emlékezzünk kegyelettel róla halálának 380. évfordulóján, s tisztelegjünk a „szerencsi Rákóczi” emléke előtt.

IRODALOM

- AZT: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez
Ács Z., (szerk.)
1983. Tanulmányok Kisvárdai történetéből. Kisvárdai
Barna J., (szerk.)
1931. Szerencs és vidéke. Budapest
Borovszky S.,
1908. Szendrő vára. Budapest
Csorba Cs.,
1980. Várak a Hegyalján. Budapest

118. TT 1900. 605.

119. Végrendeletét még Erdélybe való menetele előtt elkészítette: Ónod, 1605. júl. 30-án – Csorba i. m. 1980. 107. Halálára: Szilágyi i. m. 192.

120. Szerencs, református templom, a „Rákóczi” templom.

- ETA*: Erdélyi Történelmi Adatok
Horváth M.,
 1864. Magyarország története I–V. Genf
Köpeczi B., (főszerk.)
 1986. Erdély története I–III. Budapest
MOE: Magyar Országgyűlési Emlékek
Nagy L.,
 1984. A „bibliás őrálló” fejedelem. Budapest
Pataki V.,
 1934. Az egri vár élete. Eger
Ruzsás L.,
 1939. Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Budapest
Régi mkt: Régi magyar költők tára I. Budapest 1959.
Szederkényi N.,
 1890. Heves megye története. Eger
Szilágyi S.,
 1868. A Rákócziak kora Erdélyben I. Pest
 1882. Báthory Gábor fejedelem története. Budapest
Szilágyi S., (szerk.)–*EOE*
 1875–1898. Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Budapest
Takáts S.,
 1915. Rajzok a török világból II. Budapest
 1928. Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest
Tanulmányok: Tanulmányok Zemplén megye XVI–XVII. századi történelméből, Budapest 1966.
TMÁO: Török–magyar kori államokmánytár I–VII. (Szerk.: *Szilágyi Á.*–*Szilágyi S.*) Pest 1868–1874.
Trócsányi Zs.,
 1979. Rákóczi Zsigmond. A Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen

DER „SZERENCSEK” RÁKÓCZI

(Auszug)

Im Mittelpunkt der Studie steht Zsigmond Rákóczi, der Begründer des Familienbesitz-Komplexes und der Begründer der Dynastie.

Seine Jugendzeit ist nur aufgrund raren Quellenmaterials skizzierbar. In den Vordergrund der Arbeit tritt seine steil aufwärts führende Karriere (militärisch, politisch) und seine gewaltige Aktivität zur Aneignung von Besitzen. Der Schlußteil wird von dem Teil seines Lebensweges gebildet, den er als Statthalter, später als Fürst von Erdély zurückgelegt hat.

Das Auftauchen von Zsigmond Rákóczi, seine sehenswerte Karriere, ist zur Jahrhundertwende des 16–17. Jahrhunderts eine gewöhnliche Sache, aber in ihren Ausmaßen vielleicht nur mit der der Eszterházy zu vergleichen.

Die Einnahmen bei Streifzügen gegen die Türken, aus der Teilnahme am Weinhandel von Hegyalja – vor allen Dingen in Richtung Polen – und aus den Pfandbesitzen bildeten den wirtschaftlichen Grundstock für die späteren Rákóczi-Besitztümer. József Falussy zeigt den Vorgang des Entstehens, des Wachsens der Herrschaft von Szerencs in Einzelheiten, parallel dazu die Entwicklung des Zentrums Szerencs.

Eine Wende bedeuten im Leben des für seine bedingungslose Treue zum König bekannten Zsigmond Rákóczi die erlogenen Prozesse wegen Verrates des Königs, deren Opfer er auch wird. Auch das trägt zu seinem Entschluß bei, sich dem von István Bocskai geführten Nationalaufstand anzuschließen. Seine Rolle bei den Ereignissen

zwischen 1604 und 1606 ist auch wichtig und bestimmend. Nicht zufälligerweise wird die Landesversammlung nach Szerencs verlegt (April 1605) und auch seine Statthalter-schaft von Erdély ist kein Zufall. Ab 1606 beweist der bisher in militärischen und wirtschaftlichen Fragen bewanderte Rákóczi seine politischen Fähigkeiten. Unter Aus-nutzung des „liber electic“ (=freie Fürstenwahl) Rechtes läßt er sich zum Fürsten von Erdély wählen. Damit wird die fürstliche Macht des Hauses Rákóczi begründet.

Unter Benutzung der Angaben und Beweise aus diplomatischen Schriften und privaten Briefen analysiert Falussy diesen für Erdély so wichtigen und gleichzeitig gefahrenschwangeren Zeitabschnitt, als Rákóczi unter dem Druck der Äußeren Kräfte gezwungen ist, seinen Titel als Fürst abzulegen, von der politischen Macht zurückzutrennen. Aber diese Zwangslage wird von ihm mit einem geschickten Kompromiß zur weiteren Vermehrung seiner Güter benutzt.

Zsigmond Rákóczi, der ungerechterweise gering beurteilte Adlige wird in dieser Studie mit neuen und bestimmten Charakterzügen und Nuancen bereichert.

József Falussy